

Ètica i compromís en la comunicació científica

Milagros Pérez Oliva

- *La informació relacionada amb la ciència, la tecnologia i, en especial, la biomedicina, atreu cada vegada més l'atenció dels mitjans de comunicació, ja sigui per un interès més gran per part del públic, com pel creixement econòmic del sector o per l'espectacularitat dels avenços aconseguits en els últims temps. En aquest context, i per les característiques de la informació a difondre, el periodisme científic ha d'assumir el repte de garantir el rigor de les dades i l'exactitud dels continguts, així com també que el tractament de les notícies sigui tan objectiu com sigui possible.*

Paraules clau

Ciència, biomedicina, informació de qualitat, comunicació científica, ètica periodística.

En els darrers anys s'ha produït un increment considerable de l'atenció dels mitjans de comunicació als temes de ciència i de tecnologia i, molt especialment, els de biomedicina. Aquest increment pot ser atribuït a tres factors principals. En primer lloc, el creixent interès del públic per aquest tipus de notícies, ja que diferents estudis de mercat han mostrat que els temes biomèdics i científics han anat escalant posicions en les preferències del públic. Un estudi realitzat pel Centro de Investigaciones Sociológicas espanyol per encàrrec dels editors de premsa mostra, per exemple, que els suplementes de salut i de biomedicina figuren en la segona posició entre els més llegits.¹ En un especial de l'Eurobaròmetre publicat el 2007 sobre quines notícies interessen més els ciutadans de la Unió Europea, les relatives a la recerca científica figuren en cinquè lloc, amb un 31% de les preferències.²

En segon lloc, la ciència en general i la biomedicina en particular figuren entre els sectors econòmics més dinàmics i de creixement més ràpid, amb milions de professionals interessats a assabentar-se al més ràpidament possible de les novetats, no tan sols del seu àmbit, sinó de la ciència en general. Es tracta d'uns receptors especialment exigents, avesats a treballar en condicions d'alta competitivitat i amb un rigor metodològic que volen veure reflectit també en els productes informatius que reben.

Milagros Pérez Oliva
Redactora en cap d'El País

1 CIS. *Estudio n.º 2.537. Hábitos de lectura de diarios*. Setembre de 2003. <http://www.cis.es/cis/opencms/-Archivos/Marginales/2520_2539/e253700.html>.

2 EUROBARÒMETRE. *La investigación científica en los medios de comunicación*. Brussel·les: Eurobaròmetre, 2007. Núm. 282. <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_282_en.pdf>

El tercer factor que explica el creixent interès informatiu rau en l'espectacularitat dels avenços que s'han produït en els darrers anys. Encara no hem acabat d'explorar tots els camins dels transplants d'òrgans, amb el de cara com a darrera fita, que ja ens trobem el primer cor bioartificial construït al laboratori amb tècniques d'enginyeria de teixits. La clonació humana es resisteix, però és a tocar, i mentre una sonda explora la superfície de Mart i ens envia imatges d'una qualitat impressionant, termes com ara la computació quàntica, la proteòmica o la nanotecnologia apareixen cada cop amb més freqüència a les pàgines dels diaris.

Garantir el rigor informatiu, l'exactitud dels continguts i l'objectivitat en el tractament de les notícies és el gran repte del periodisme científic. En realitat, aquests són els grans reptes del periodisme en general, però en el cas del periodisme científic, les dificultats que cal vèncer són molt específiques i no sempre fàcils d'identificar. En aquests temps, en què la paraula *fast* ho impregna tot, des del *fast food* al *fast thinking* o el *fast living*, s'observa també una pressió creixent per a un tipus d'informació ràpida i curta, de fàcil consum. Però si hi ha un àmbit en què la informació no pot ser ni ràpida ni curta si vol assolir un mínim nivell de qualitat és el de la ciència.

Un dels elements que més ha canviat l'anomenada societat mediàtica és la manera com es socialitza el coneixement científic. Els mitjans de comunicació s'han convertit en el principal instrument de transmissió de nou coneixement. Ara, les troballes i els avenços es comuniquen alhora a la comunitat científica, a través de les seves publicacions especialitzades, i al públic en general, a través dels mitjans de comunicació. La capacitat d'impacte de les revistes científiques ja no es mesura ara només per la seva penetració entre els investigadors, sinó també per la capacitat d'atreure l'atenció i captar espai informatiu a la premsa general.

Abans de la societat mediàtica, el coneixement científic seguia uns itineraris preestablerts a través d'institucions reglades. Quan aquest coneixement finalment arribava al públic, havia passat uns filtres de validació i un temps de decantament que el feia molt més segur. Quan finalment es difonia a través, per exemple, del sistema educatiu, era un

coneixement força consolidat. Ara, el coneixement científic passa directament del laboratori al públic, la qual cosa té avantatges, però també inconvenients. És cert que això permet rescatar-lo d'unes elits que sovint l'utilitzaven en benefici propi, i que la divulgació directa enforteix l'apoderament del públic, és a dir, la seva capacitat de decisió. Però el coneixement que arriba a través dels mitjans de comunicació és, per definició, un coneixement provisional: sovint no ha tingut temps de ser validat i amb freqüència és matissat, corregit o directament desmentit en etapes posteriors. L'episodi de la falsa clonació humana per part del científic coreà Hwang Woo-Suk n'és el darrer i més clamorós exemple, però no el més important: les hemeroteques estan plenes de nous tractaments que prometen curar malalties que segueixen sense possibilitat de guariment.

Malgrat tot això, el mètode científic proporciona a la ciència un plus de credibilitat que beneficia també els mitjans de comunicació en la seva tasca com a divulgadors. Això és el que permet a Furio Colombo³ afirmar que la notícia científica viatja per l'espai informatiu amb una enorme càrrega de valor afegit, la qual cosa la fa atractiva i perillosa alhora: atractiva perquè contribueix al prestigi del mitjà i permet fidelitzar els lectors, i perillosa perquè qualsevol error en aquest àmbit pot causar estralls en la credibilitat del mitjà.

Justament perquè la ciència avança gràcies al mètode empíric, en la comunicació científica, la rapidesa sol ser inversament proporcional a la seguretat. D'altra banda, internet i el treball en xarxa han propiciat un creixement exponencial de les dades i la informació circulant, cosa que en dificulta encara més la validació. Si fins i tot per als mateixos científics és avui un problema estar al dia de tot el que es produeix i es publica en el seu àmbit específic, què no serà per als mitjans de comunicació, que tenen la pretensió d'abastar-los tots i fer-ho, a més, amb tanta rapidesa: moltes vegades el temps de producció d'una informació científica no va més enllà d'unes hores. "El que dona valor a una notícia és la quantitat de persones susceptibles d'interessar-s'hi, [...] però també la rapidesa en què es difon. Si es té una informació i es triga un mes a difondre-la, perd molt del seu valor. La pregunta és: quin és el grau de rapidesa plausible? Avui és la instantaneïtat, i és evident que la ins-

3 COLOMBO, F. *Últimas noticias sobre periodismo*. Barcelona: Ed. Anagrama, 1997. (Col. Argumentos). P. 96-111.

tantaneïtat comporta grans riscos”, adverteix el periodista Ignacio Ramonet⁴.

Com es pot destriar, d'entre l'enorme quantitat de material que es produeix, què és realment important i representa una innovació o un salt endavant és un dels principals reptes del bon periodisme. La circulació d'informació ha crescut de manera exponencial, fins al punt que, en aquests moments, només amb el material que arriba als diaris directament proporcionat per les diferents fonts interessades es podrien fer diaris de milers de pàgines. Com es pot mantenir el rigor en aquestes condicions? I, sobretot, com es poden identificar els interessos ocults que sovint hi ha al darrere de les informacions que arriben? Conèixer el riscs que envolten la informació és el requisit previ per poder afrontar una bona informació des del punt de vista ètic. Només coneixent la naturalesa dels possibles paranys es poden arbitrar estratègies i mecanismes de defensa per neutralitzar-los.

Com en totes les professions, entre els periodistes també hi ha casos de mala pràctica professional que han de ser enèrgicament combatuts mitjançant normes internes d'autoregulació. Però no són aquests casos individuals el que habitualment hi ha al darrere de moltes de les tergiversacions que es produeixen. Aquestes sovint són conseqüència d'unes dinàmiques informatives que arrossegueu la totalitat dels mitjans i passen per sobre de la voluntat dels mateixos periodistes, especialment si no tenen una actitud vigilant. Podríem dir que avui, com sempre, però potser més que mai, un primer requisit per a un periodisme ètic és tenir una actitud activa i permanentment crítica, la qual cosa vol dir posar en qüestió tant les dades que ens arriben com les fonts que les subministren.

Garantir la qualitat ètica de les notícies científiques requereix un coneixement acurat dels riscos i dels reptes inherents a aquests tipus d'informació. En primer lloc, cal fer front a una certa tendència a l'exageració i el sensacionalisme. Els mitjans es deixen contaminar sovint pels plantejaments hagiogràfics de la pròpia comunitat científica i els eleva de potència amb qualificatius exagerats. Per la natu-

ralesa de les fonts i la matèria que tracta, la notícia científica és de les més susceptibles de convertir-se en allò que Furio Colombo qualifica com a notícia-acatament: “La natural resistència a indagar que s'estén pel periodisme contemporani no tan sols es reforça quan la font és científica, sinó que tendeix a presentar-la com a absolutament segura”, diu.

La tendència a l'espectacularitat es manifesta, en general, de dues maneres: amb un augment del nombre de notícies que es publiquen no per la seva importància, sinó per la seva capacitat d'impacte, i amb un tractament procliu a ressaltar els aspectes més cridaners en tota mena d'informacions. Aquesta tendència, fruit de la competència entre els diferents mitjans de comunicació, està contaminant també les revistes científiques. En la soterrada pugna que durant anys van mantenir les revistes *The New England Journal of Medicine* y *JAMA*, sovint es va acusar la segona de tenir excessivament en compte la possible repercussió mediàtica en la tria dels temes que publicava. El 1999, George Lundberg, el director que al llarg de 17 anys havia convertit un simple butlletí intern de l'American Medical Association en una revista científica de referència, va ser finalment destituït. La raó va ser haver publicat una investigació de dubtosa vàlua científica sobre sexe oral, basada en dades obtingudes anys abans, coincidint justament amb el procés de destitució contra el president Bill Clinton per haver mentit respecte a les relacions sexuals amb la becària Monica Lewinsky.

Amb dies d'anticipació, les revistes científiques proporcionen als mitjans notes resumides dels treballs que publicaran. Els estudis que s'han fet sobre aquests comunicats de premsa mostren una tendència a seleccionar aquells temes amb més potencial d'atreure l'atenció dels mitjans. La tendència a l'espectacularitat contamina també sovint l'activitat dels mateixos agents socials, que recorren a l'espectacle per atrapar l'atenció mediàtica. Anders Hansen⁵ i el seu equip de la Universitat de Leicester han estudiat aquest fenomen en organitzacions com ara Greenpeace, que de ser un petit grup activista de caràcter local, s'ha

4 RAMONET, I. *La tiranía de la comunicación*. Barcelona: Editorial Debate, 2003. P. 56.

5 HANSEN, A. *The Mass Media and Environmental Issues*. Leicester: Leicester University Press: Centre for Mass Communication, 1993.
HANSEN, A. “Greenpeace, el éxito de un grupo de presión ambiental”. A: *QUARK*. Barcelona: Observatori de la Comunicació Científica (Universitat Pompeu Fabra), octubre-desembre de 1995.

convertit en una corporació ecologista multinacional capaç de condicionar l'agenda política gràcies a la seva "astuta publicitat" i a la intel·ligent instrumentalització de la tendència a l'espectacularitat dels mitjans de comunicació.

Des que al final dels anys vuitanta dos científics de la Universitat de Utah, Pons i Flechsman, van anunciar en una roda de premsa d'abast mundial i amb un article a la revista *Nature* que havien aconseguit la fusió freda a partir de deuteri, en el que va ser considerat un dels fraus més escandalosos, diversos equips han caigut successivament en el mateix parany i el mateix ridícul. Entre ells, la Universitat de València, que va convocar una precipitada roda de premsa per presentar els treballs d'un equip que suposadament havia trobat una manera d'obtenir fàcilment energia de l'aigua. La por a ser copiats els va portar a anunciar a la premsa la seva suposada troballa abans que a la comunitat científica i, en l'excitació del moment, un dels científics va aixecar una ampolleta i va dir que amb aquella aigua es podia obtenir prou hidrogen per anar de Bilbao a València.

Molts d'aquests fiascos són conseqüència de la ferotge competència entre equips. La por a veure's avançat per l'equip competidor va ser justament el que va portar el coreà Hwang Woo-Suk a falsejar les dades d'una recerca sobre clonació en la qual realment era competent i que potser hagués arribat a donar fruits. No saber esperar el va portar, de la nit al dia, de la glòria a la ignomínia.

Una variant d'aquesta tendència a l'espectacularitat combinada amb la pressió per publicar és la que en biomedicina afavoreix la creació de falses expectatives. La dèria per ser el primer i la necessitat de legitimar socialment la recerca per tal d'obtenir recursos econòmics està conduint al fet que les troballes científiques es publiquin en fases cada cop més precoces del procés d'investigació. Són els "futurs" de la medicina, aquella molècula que s'acaba de descobrir i que es presenta com el proper tractament d'una malaltia, sense tenir en compte que ho serà, en tot cas, quan demostris tenir efectivitat, primer en animals i després en humans i, a més, no provoqui efectes adversos, és a dir, al cap de deu anys i d'uns centenars de milions d'euros, suposant que tot vagi bé. Molts d'aquests "futurs" que s'anuncien en els mitjans de comunicació mai no s'arriben a concretar. Una informació rigorosa i ètica ha d'evitar crear falses esperances, perquè poden produir frustració i patiment en els lectors, i perquè contribueixen a minar la credibilitat dels mitjans.

Més difícil és encara garantir la qualitat de la informació enfront d'un altre risc més insidiós: l'existència d'interessos ocults o espuris en les informacions que arriben als mitjans. Són aquelles notícies en què les dades o la forma de presentar la informació per part de les fonts ha estat objecte de tergiversació per aconseguir una finalitat no declarada. Un dels casos més coneguts d'aquest tipus de distorsió el va protagonitzar la NASA quan, a l'agost de 1996, va convocar una roda de premsa d'abast mundial per anunciar que havia trobat indicis de vida a Mart en les restes d'un meteorit. La notícia, òbviament, va ser a les portades dels diaris de tot el món. Després es va veure que els indicis no eren més consistents que els que ja s'havien estudiat i descartat temps enrere i que tot havia estat un muntatge per forçar el president Bill Clinton a rectificar l'anunciada retallada en els pressupostos de l'agència espacial.

Si bé no tan espectaculars, episodis com aquests es repeteixen amb una certa freqüència, unes vegades per obtenir recursos, altres prestigi o simplement per objectius de mercat. Un dels àmbits on la tergiversació pot tenir unes conseqüències més greus, per la matèria que s'hi tracta, és altre cop el de la biomedicina, particularment pel que fa a nous fàrmacs i procediments terapèutics. El perill rau, en aquests casos, en la possibilitat que es publiquin informacions sobre noves teràpies amb evidències insuficients sobre les seves propietats.

Com poden garantir els mitjans de comunicació als seus lectors una informació verídica i acurada? Quins mecanismes de control de qualitat poden aplicar? Difícilment els mitjans podran tenir avaluadors propis en totes i cadascuna de les especialitats de la medicina en condicions d'avaluar en cada moment les darreres troballes dels equips més punters. Poden tenir fonts de confiança a les quals consultar puntualment, però no n'hi ha prou amb això.

Per això, els mitjans amb voluntat de rigor fan servir els mateixos mecanismes de control que la comunitat científica: la verificació del contingut per part d'organismes científics solvents. En el cas de la medicina, pot ser la publicació en les revistes científiques de referència com *The Lancet*, *The New England Journal of Medicine*, *JAMA*, *Nature Medicine*, *Cell*, *Stroke* o *Proceedings*, entre d'altres. A l'hora de seleccionar els treballs que publiquen, aquestes revistes fan servir el sistema de *peer review*, és a dir, la revisió per part dels millors especialistes de l'àrea en qüestió. De vegades

també es poden considerar fiables els treballs presentats en els congressos de les societats científiques, encara que, en aquest cas, la credibilitat és menor per la forta dependència respecte de la indústria que els finança.

En els darrers anys, però, hi ha una sèrie d'incidents greus relacionats amb la seguretat de nous fàrmacs que han posat en relleu que aquest sistema de validació també té greus mancances. La credibilitat de la indústria farmacèutica com a font d'informació ha quedat malmesa i s'ha agreujat la percepció d'inseguretat entre la ciutadania, la qual cosa porta els laboratoris a presentar les seves novetats a través de persones interposades, és a dir, científics que col·laboren amb ells i que moltes vegades no ho declaren. Les notícies procedents de la indústria són ara objecte de sospita, no només entre els periodistes, sinó també en bona part de la comunitat científica.

Atès que els mitjans són utilitzats freqüentment per introduir i promoure l'ús de nous fàrmacs i procediments terapèutics, és un imperatiu ètic extreure la vigilància i posar en qüestió fins i tot els treballs que arriben de les fonts més prestigioses, amb comprovacions addicionals i una major exigència de transparència en la publicació de les dades clíniques. Aconseguir-ho no és gens fàcil. La globalització ha canviat radicalment la relació dels periodistes amb les fonts, de manera que molts professionals tenen avui la impressió que la seva capacitat de control sobre el que publiquen és menor que abans. En teoria, tota la informació que es produeix en el món científic, sigui on sigui que es trobi, està disponible per a qualsevol periodista que hi estigui interessat. D'informació n'hi ha molta, més que mai, potser fins i tot massa. Però, quina informació?

Òbviament, quan un equip aconsegueix un avenç espectacular, els seus membres no poden estar disponibles personalment per als milers de periodistes de tot el món interessats a contrastar amb ells les dades. Els serveis de premsa ofereixen en aquests casos una bona ajuda, amb explicacions divulgatives de l'habitualment críptic llenguatge científic. Aquest sistema funciona raonablement bé en molts casos i ha contribuït a millorar la qualitat dels continguts dels molts mitjans escrits i audiovisuals que no tenen periodistes especialitzats.

Però quan la matèria és controvertida, la dificultat per accedir a les fonts representa un greu risc per la qualitat de la informació. Quan esclata una notícia especialment po-

lèmica i s'ha de prendre una decisió ràpida, molt sovint es produeix una paradoxa insuperable: les fonts properes i accessibles no tenen informació per fer-ne una valoració (o no es volen pronunciar) i les fonts que tenen la informació no són a l'abast del periodista. Dit d'una altra manera: les fonts ben informades no estan disponibles i les disponibles no estan informades. Molt sovint, l'única decisió que li resta al periodista és la de publicar o no la informació tal com li ha arribat, sense poder accedir a detalls que poden ser rellevants per a les conclusions i, per tant, per la valoració i la titulació de la notícia. Algunes vegades, aquestes dades s'oculten deliberadament. L'opacitat és el pitjor enemic del rigor informatiu i del bon periodisme.

Tots els interessos poden ser legítims, inclòs, evidentment, el desig de la indústria farmacèutica d'obtenir els màxims beneficis dels seus productes. Sovint no són tan legítims els mètodes que fan servir per obtenir-los. En els darrers anys s'han observat canvis en les estratègies de comercialització de moltes empreses farmacèutiques. La dificultat d'obtenir noves molècules i l'elevat cost de la recerca han portat moltes indústries a cercar beneficis per d'altres vies. Per exemple, crear noves necessitats o aconseguir noves indicacions pels seus vells productes. Així és com hem passat de tenir malalts a la recerca de medicaments, a tenir medicaments a la recerca de malalts.

La medicalització creixent de processos naturals com la menopausa o el sentiment de dol després d'una pèrdua són, en part, conseqüència d'aquesta nova estratègia. En aquest context, els metges no són ja l'únic destinatari de les campanyes de promoció. Ara també ho és el públic en general, i la manera d'arribar-hi és a través dels mitjans de comunicació.

El cas de la teràpia hormonal substitutiva és un exemple paradigmàtic d'aquesta nova dinàmica i les seves greus conseqüències. Encara que als Estats Units els preparats hormonals es van començar a prescriure al final dels anys quaranta, eren d'ús molt limitat. De cop, al final dels anys vuitanta van començar a arribar als diaris dossiers i treballs de recerca sobre els greus trastorns de la menopausa i el risc que comportava de patir osteoporosi i malaltia coronària. Tots els mitjans van publicar extensos reportatges respecte d'aquesta qüestió.

Aquell interès sobtat no era, però, conseqüència de nous descobriments o de l'arribada de les dones als centres d'in-

vestigació. La veritable raó va emergir poc temps després, amb el llançament de la teràpia hormonal substitutiva, presentada com un remei miraculós per a les dones. S'havia acabat de patir. Recordo una roda de premsa amb els aleshores caps de ginecologia dels principals hospitals de Barcelona en la qual es va recomanar administrar la teràpia hormonal com a tractament preventiu a totes les dones a partir dels 50 anys i durant almenys deu anys. Quan la seguretat social va refusar finançar-ho amb caràcter general, alguns col·lectius de dones i alguns metges van parlar de discriminació. En realitat, el que s'estava oferint a les dones era l'eterna joventut amb un fàrmac que semblava innocu. Però, quina evidència científica hi havia en realitat?

La teràpia hormonal va ser objecte de gran controvèrsia durant anys, fins que al maig del 2002 l'estudi Women's Health Initiative⁶ que s'estava fent amb 16.800 dones per encàrrec dels Instituts Nacionals de Salut dels Estats Units per avaluar definitivament les propietats preventives del tractament, es va haver de suspendre quan encara faltaven tres anys. En aquell punt ja estava clar que no només no tenia els beneficis que s'havien anunciat deu anys enrere, sinó que incrementava el risc d'ictus i de càncer de mama. A partir d'aquell moment, la teràpia hormonal va tornar al lloc d'on no hauria d'haver sortit mai, és a dir, el d'un tractament que pot ser útil en certs casos, prèvia valoració individual rigorosa dels riscos i dels beneficis.

El cas de la teràpia hormonal és un bon exemple de les noves estratègies per conquerir mercat. Es tracta, en primer lloc, d'identificar o crear una nova necessitat terapèutica, com més ampla millor. A continuació, mobilitzar els agents socials vinculats a aquesta necessitat, bàsicament associacions de pacients i societats mèdiques. I, finalment, colonitzar els mitjans de comunicació amb notícies produïdes per aquests agents sobre la solució que s'ofereix. Alguns dels fàrmacs més venuts dels darrers anys, com ara el Prozac (fluoxetina), Viagra (enalapril) o Serotax (paroxetina), que formen part de les anomenades "píndoles de la felicitat", han estat un èxit comercial gràcies justament a aquest tipus de plantejament. Si a Espanya hi hagués realment tantes persones deprimides com indiquen les vendes d'anti-

depressius (més de 20 milions d'envasos anuals) hauríem d'estar molt seriosament preocupats.

Malgrat que ja es comercialitzava a Espanya des de 1992, la paroxetina va ser llançada al "món mundial" des de Londres el 1999 com la "píndola de la timidesa" i, en les notes de premsa, com una nova teràpia contra la fòbia social. En el seu informe a la junta d'accionistes de l'any 2000, Barry Brand, director comercial de Glaxo-Smith-Kline, no ho podia expressar més clarament: "El somni de tot comercial és trobar un mercat per conèixer o identificar, i desenvolupar-lo. Això és justament el que hem aconseguit amb la síndrome de l'ansietat social". Havia aconseguit articular un cercle beneficiós a còpia de mobilitzar metges i tímids per colonitzar mitjans. El 1999, l'oficina de Nova York del *PRNews* va comptabilitzar mil milions de mencions del Paxil, el nom comercial del medicament als Estats Units.

De vegades, però, la lluita per ocupar el mercat pot arribar a tenir greus conseqüències per als pacients, tal com ho va demostrar el cas del Lipobay, un medicament contra el colesterol que va ser retirat l'agost del 2001 quan ja s'havien comunicat un centenar de morts. El dels COX2 (inhibidors selectius de la ciclooxigenasa) és el darrer exemple i el més greu. Molts diaris van publicar amb grans titulars la comercialització el 1999 d'aquests nous revolucionaris antiinflamatoris que, a diferència dels antics AINES (antiinflamatoris no esteroïdeus), no provocaven problemes gàstrics. Ràpidament els nous antiinflamatoris van desplaçar els vells. Dos anys després es va publicar el primer estudi independent que advertia sobre possibles efectes cardiovasculars greus. Merck, el laboratori que en tenia la patent, va contraatacar posant en dubte la validesa d'aquest estudi. Quan tres anys més tard el fàrmac Vioxx va ser retirat del mercat pels seus efectes adversos, només als Estats Units l'havien pres més de 20 milions de pacients. A Espanya, uns 277.000. La Food and Drug Administration, l'agència nord-americana d'aliments i fàrmacs, va estimar, en un estudi posterior publicat a *The Lancet*, que Vioxx podia haver causat entre 88.000 i 140.000 casos d'infart o malaltia coronària greu només als Estats Units.

La farmacèutica afronta ara 17.000 plets i, al marge de si

6 AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION. "Risks and benefits of estrogen plus progestin in healthy postmenopausal women: principal results from the Women's Health Initiative randomized controlled trial". A: *JAMA*, 17 de juliol de 2002. 228 (3): 321-33.

va ocultar o no informació sobre els efectes adversos observats en el procés de recerca, objecte encara de viva controvèrsia, el que sí que ha quedat demostrat és que els estudis clínics presentaven serioses mancances. Per exemple: només el 2,1% dels pacients que hi havien participat tenien més de 65 anys, quan els antiinflamatoris es prescriuen principalment entre la gent gran, que normalment té les artèries en procés d'aterosclerosi.

Aquest greu incident ha posat en qüestió tot el sistema de recerca clínica i de publicació dels resultats. Diferents articles publicats en les revistes científiques en els darrers anys havien mostrat ja el creixent malestar de la comunitat científica per l'evolució que estava prenent la recerca clínica. *The New England Journal of Medicine*, per exemple, va publicar el juny del 2000 un llarg article de Thomas Bodenheimer⁷ basat en una enquesta, feta amb garanties de confidencialitat, a 39 científics dels més eminents de diferents especialitats. Es mostraven molt preocupats per la pèrdua de control de la investigació clínica, no només pel que fa al disseny dels estudis, sinó també respecte de la interpretació i la publicació dels resultats.

Aquesta pèrdua de control està relacionada amb el creixent paper de les anomenades empreses d'investigació per contracte, les CRO (Contract Research Organization), a les quals les farmacèutiques encomanen els treballs de recerca clínica. Elles són les que s'encarreguen de reclutar metges i pacients per als assajos clínics, sovint en els països del tercer món on els requisits ètics són més laxos. Les CRO controlen tot el procés, des del disseny de l'estudi a la tabulació i la publicació dels resultats. El 1990, el 80% de la recerca clínica que es feia als Estats Units es vehiculava a través d'institucions acadèmiques. Vuit anys després, el percentatge havia caigut ja per sota del 40%.

Tretze de les més prestigioses revistes d'investigació van publicar el setembre de 2001 un editorial conjunt en el qual expressaven la seva preocupació per la deriva de la recerca clínica, i reclamaven més transparència en els conflictes d'interessos, més independència i més respecte per als científics. Òbviament, des del punt de vista dels mitjans d'informació, la recerca clínica dissenyada i controlada per

institucions públiques jerarquitzaades i transparents ofereixen en principi molta més confiança que no pas altres fetes des de les estructures sovint opaques del sector privat.

De vegades, els conflictes d'interessos es presenten, no en el moment de la recerca, sinó en el de la comercialització del producte. I, en aquest cas, els mitjans de comunicació també s'hi poden veure implicats. En la societat de la informació, figurar en l'agenda informativa s'ha convertit en un requisit previ per poder figurar en l'agenda política. Sovint, els dilemes i les controvèrsies sobre la conveniència o no d'introduir o de finançar amb fons públics els nous productes es dirimeixen en els mitjans d'informació.

L'aprovació recent de la vacuna contra el virus del papil·loma humà per prevenir el càncer de coll d'úter n'és un bon exemple. Encara que els estudis dels quals disposem no permeten assegurar que la vacuna cobreixi tota la vida de les dones ni que estigui exempta d'efectes adversos a llarg termini, s'ha pres la decisió d'administrar-la a totes les nenes dins del calendari oficial de vacunacions. A Catalunya això suposa pràcticament doblar el cost de la vacunació. Prestigiosos especialistes en salut pública han qüestionat la decisió per precipitada. No hi ha cap dubte que la vacuna pot salvar moltes vides als països on la infecció vaginal provocada per aquest virus és endèmica. Però a Espanya, la vacunació massiva de les noies (s'ha d'administrar abans que tinguin relacions sexuals) és una mesura controvertida, atesa la baixa incidència del càncer de coll d'úter i l'existència d'un altre procediment de prevenció, la citologia o test de Papanicolau, que s'haurà de continuar fent igualment durant dècades perquè seguirà havent-hi moltes dones no vacunades.

Els especialistes esmentats estimen que, quan es pugui evitar la primera mort gràcies a la vacuna (d'aquí a uns trenta anys), la sanitat pública s'haurà gastat uns 4.000 milions d'euros en les campanyes de vacunació. La pregunta és: quantes vides es podrien salvar si es destinessin aquests diners a d'altres mesures, com ara la detecció precoç del càncer de mama o de pulmó? I quants aparells de PET-TAC es podrien instal·lar als hospitals per millorar el diagnòstic de càncer? No es tracta de canviar unes morts per unes

7 NEWMAN, T. J.; BELLIN, E.; BODENHEIMER, T. "Uneasy alliance: Clinical Investigators and the Pharmaceutical Industry". A: *The New England Journal of Medicine*. 17 d'agost de 2000. <<http://content.nejm.org/cgi/content/extract/342/20/1539>>.

altres. Sense la vacuna, les morts de càncer de coll d'úter també es podrien evitar simplement millorant el cribratge amb el test de Papanicolau.

Aquest és un bon exemple de la creixent complexitat de les qüestions que es dirimeixen en els debats de salut pública, on sovint s'intenta orientar els agents socials i l'opinió pública cap a determinades posicions. En aquest cas, l'estratègia ha seguit una vella tàctica: l'anomenat "efecte veí". Es tractava d'aconseguir que alguna societat mèdica recomanés la vacunació i que alguna comunitat autònoma proclamés la seva decisió de vacunar, com ho va fer la Comunitat de Madrid, per aconseguir un efecte dominó sobre la resta. Ja va passar amb la vacunació contra la meningitis per *Haemophilus influenzae*. Quin polític s'arriscarà a ser acusat de no voler protegir les seves adolescents?

Però en els debats de salut pública, no n'hi ha prou amb determinar el cost i el benefici d'un producte o d'un procediment. Quan els recursos disponibles són limitats, és un imperatiu ètic no pensar només en cadascun dels pacients, sinó en el conjunt, perquè de vegades es pot privar un malalt de quelcom necessari per donar-li quelcom innecessari. Per aquesta raó, ja no es demana només que els nous productes demostrin un bon balanç des del punt de vista del cost-efectivitat, sinó també des del punt de vista del cost-oportunitat. Alguns dels fàrmacs més prescrits actualment no passarien aquesta prova.

Si volen fer un bon servei a la societat, si volen garantir el rigor i un plantejament ètic en la tasca d'informar, els mitjans de comunicació no poden ignorar els conflictes d'interessos que sovint hi ha darrere de les informacions que publiquen. Ja he dit que tots els interessos poden ser considerats legítims, però molt sovint el problema rau en la manera com es defensen. I sovint la defensa d'aquests interessos inclou la manipulació o la tergiversació de la informació. Davant d'aquests reptes, tant els periodistes com les empreses editores hem de tenir molt clar a qui devem la nostra primera lleialtat: als lectors. De tenir-ho clar, en depèn la credibilitat, el capital més important de la nostra professió.